

ביטול חמץ ידוע

עיין: ר"ן א,א

רמב"ן בתחילת המסכת

מהי דעת הרמב"ן והר"ן לגבי הנידון דידן?

גמ' לקמן ו,ב-ז,א (אמר רב יהודה – שמע מינה)

גמ' לקמן כז,ב (ר' יהודה אומר – יכול להשביתו)

מהי הראיה לדעת הרמב"ן והר"ן מסוגיא זו?

מכתם בתחילת המסכת

אורחות חיים חמץ ומצה לז

איך המכתם וסיעתו יסבירו את הגמ' בדף ו,ב?

מה הראיה לשיטתם?

רמב"ם חמץ ומצה ב,ב

ומה היא השבתה זו האמורה בתורה היא שיבטלו בלבו ויחשוב אותו כעפר וישים בלבו שאין ברשותו חמץ כלל ושכל חמץ שברשותו הרי הוא כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל:

כסף משנה שם

איזה גירסא ברמב"ם היה לו לאורחות חיים?

פרי חדש או"ח תלא (ואכתי פש לן לברורי וכו')

פני יהושע ד,ב ד"ה שם כיון, ולפי זה, ובעיקר, ומעתה

פני יהושע ב,א ד"ה במשנה בא"ד ומיהו בעיקר מילתא, ד"ה מיהו הר"ן

צל"ח כז,ב ד"ה לא מצא עצים

טור או"ח תלא

כתיב שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם וכתוב אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם ודרשו חכמים דהאי יום ראשון הוא יום שלפני שבעת הימים והוא י"ד בניסן שאז הוא אסור מן התורה ולא כולו אלא מו' שעות ולמעלה כאשר דרשו ממדרש הפסוקים אלא שחכמים הוסיפו לאוסרו עוד שתי שעות קודם ומדאורייתא בביטול בעלמא סגי שיבטלנו בלבו ויחשבנו כאילו הוא עפר בעלמא ואז אינו עובר עליו אלא שחכמים הצריכו להוציא מן הבית לפי שאדם רגיל בו כל השנה וחשו שמא יבא לאוכלו אם ישאר בבית והצריכו עוד לבדוק אחריו בחורין ובסדקין בכל המקומות שדרך להשתמש שם חמץ ומצאו להם סמך מן הפסוק שבדיקה זו תהיה לאור הנר דכתיב אחפש ירושלים בנרות ומפני זה אמרו ליל י"ד בודקין את החמץ לאור הנר פי' לילה שמחרתו יהיה י"ד דכיון שצריך לבדוק לאור הנר צריך לבדוק בלילה שאז אורו מבהיק וגם היא שעה ידועה שכל אדם מצוי אז בביתו ולכן יזהר כל אדם שלא יתחיל בשום מלאכה ולא יאכל עד שיבדוק ואפילו אם יש לו עת קבוע ללמוד לא ילמוד עד שיבדוק וכתב ה"ר יונה שאם התחיל ללמוד מבעוד יום שאין צריך להפסיק ונ"ל דכיון שהטעם משום שלא יטריד בלימודו וישכח מלבדוק אין חילוק ואפילו אם התחיל כבר פוסק:

ב"ח שם תלא (וכך הם דברי רבנו וכו')

שו"ע או"ח תלד,ג

בביטול היום יאמר: דחזיתיה ודלא חזיתיה, דביערתיה ודלא ביערתיה.

האם נוכל להביא ראיה לנידון דידן מדברי בעלי השו"ע?

כבר הסברנו את דעת הר"ן בענין ביטול, שכיון שהחמץ אינו ברשותו של האדם, (שהרי איסורי הנאה הוא, אך התורה אמרה שהוא יהיה ברשותו של אדם), די בזה שיגלה דעתו שאין הוא רוצה שהחמץ יכנס לרשותו, ואז לא יעבור בבל יראה ובל ימצא. אולם יש להקשות על כל ההסבר הזה, שהרי ביטול מועיל רק לפני זמן איסורו, ובאותו זמן אין החמץ איסורי הנאה, ואיך די בזה שיגלה דעתו, הרי החמץ ברשותו ממש, ולא יועיל בזה אלא הפקר ממש?

מקור חיים תלא

קהילות יעקב ב

הרמב"ן והר"ן כותבים שביטול מועיל אף לחמץ הידוע לבעליו. אפשר להביא ראיה לשיטתם מהגמ' בדף ו,ב שכתוב שם "וכי משכחת לה לבטלה!" ומכאן נראה שאפשר לבטל את החמץ גם כשהוא נמצא לפניו. לעומת שיטה זו כותבים האורחות חיים, מכתם והכל בו שביטול חמץ מועיל רק בחמץ שאינו ידוע. אמנם יש דין ביטול חמץ לחמץ ידוע כשהוא אינו עומד לפניו ואינו מזומן לבערו.

הכסף משנה מביא גירסה ברמב"ם וגם משם נראה שביטול מועיל רק לחמץ שאינו ידוע. והוא מפרש את השיטה הזאת שמן התורה יש להשבית את החמץ או על ידי ביעור או על ידי ביטול. שני הדברים הללו כלולים בלשון של הפסוק "תשביתו". אלא הדבר נמסר לחכמים לקבוע מתי יש לבער ומתי אפשר לבטל. לכן חז"ל קבעו שחמץ ידוע צריך לבער וחמץ שאינו ידוע די בביטולו, ובמקום שקשה לבער את החמץ אמרו שיבטל בלבד, והיינו גם לחמץ ידוע. וכמו שראינו במקרה של תלמיד היושב לפני רבו ונזכר שיש לו עיסה מגולגלת בתוך ביתו. במקרים הללו כיון שהוא טרוד וקשה לו לבער, דנו חז"ל כאילו אי אפשר לבער - ולכן אמרו שדי בביטול.

אורחות חיים והכל בו מביאים ראיה לשיטתם מהגמ' לקמן כז,ב שרבנן שואלים לר' יהודה אם לא מצא עצים יהיה יושב ובטל. ולכאורה הרי יכול הוא לבטל את החמץ! אלא ההסבר הוא שמדובר בחמץ ידוע – ולכן אי אפשר לבטלו.

שיטת הרמב"ם כאמור, תלויה בהבדל הגירסאות. הגירסא הישנה שמופיעה בכסף משנה היה גם לפני האורחות חיים: "ומה היא השבתה זו האמורה בתורה היא שיסיר החמץ הידוע לו מרשותו, ושאינו ידוע יבטלו בלבו וישים אותו כעפר".

אולם למסקנה כתב הכסף משנה שאי אפשר להעמיד את הגירסה הזו בגלל קושית הגמ': וכי משכחת ליה לבטליה, ששם מדובר שהוא לפניו ואין לומר שהוא טרוד ולא יכול לבערו. לכן כתב הכסף משנה שגירסא זו משובשת ולפי הרמב"ם אין כל הבדל בין חמץ ידוע ובין חמץ שאינו ידוע. לפי זה הרמב"ם הוא כשיטת הרמב"ן והר"ן.

הב"ח מוכיח מדברי הטור שביטול מועיל אף על חמץ הידוע, שכן כתב שמדאורייתא ביטול מועיל, אלא שחכמים דרשו שצריכים להוציאו מן הבית. ומכאן מוכח שמדובר על חמץ הידוע ומונח לפניו.

גם מהרמ"א (תלד,ג) נראה שביטול מועיל אף לחמץ הידוע, שהרמ"א כתב שאין לבטל את החמץ ביום י"ד אלא לאחר השריפה, כדי שיוכל לקיים מצות שריפה בחמץ שלו. ומכאן משמע שהביטול מועיל בכל ענין ואף בחמץ ידוע. אמנם אפשר לתרץ שאין זה בתורת ודאי אלא בתורת ספק. כלומר,

כדאי לבער קודם הביטול כי אם יבטל קודם, לא יקיים מצות שריפת חמץ, לפי הדיעות שסוברות שאפשר לבטל אף את החמץ הידוע לו.

הפני יהושע מסביר את שיטת הרמב"ם גם לפי הגירסא הישנה. ביטול הרי מועיל לשני דברים: לקיים את מצות העשה של תשביתו וגם כדי לא לעבור על הלאו של בל יראה ובל ימצא. הרמב"ם דן כאן רק לגבי מצות העשה של תשביתו. ואכן לגבי קיום מצות העשה של תשביתו אין הביטול מועיל אלא לחמץ שאינו ידוע, אבל אין אדם יכול לקיים את מצות העשה של תשביתו בחמץ ידוע על ידי ביטול בלבד. אולם בקשר ללאו של בל יראה ובל ימצא, ביטול מועיל גם לחמץ ידוע כדי לא לעבור עליו.

ממילא מסוגית הגמ' בדף ו,ב ששם משמע שיכול לבטל גם חמץ הידוע אין כל קושי, שהגמ' דנה שם בשאלת בל יראה ובל ימצא, ולא על קיום מצות העשה של תשביתו. ולכן הגמ' שואלת כדי להבטיח שאין עוברים על בל יראה ובל ימצא די לנו לבטל בשעה שמוצא את החמץ.

מקור חיים

פני יהושע תירץ באופן כללי ולא פירט להסביר את תירוצו על כל אחת מן הראיות שהביא הפרי חדש. אמנם המקור חיים הלך בדרכו והסביר את המהלך כולו. אמנם המקור חיים התקשה בדברי הפני יהושע ולא ניחא ליה בחילוק הזה, וכתב שאין לחלק בין הלאו והעשה של תשביתו. וכן כתב השאגת אריה שלומדים דינים מסויימים זה מזה.

לכן חידש המקור חיים שביטול לחמץ ידוע אכן מועיל גם ללאו וגם לעשה של תשביתו, אולם הוא חידש שיש דין מיוחד בחמץ שאף על פי שביטלו הוא צריך שריפה (לרבי יהודה, שלומד את זה מנותר או פיזור לרוח לרבנן), והביטול אינו מועיל לגבי הענין הזה.

לפי דבריו בתוך מצות תשביתו כלולה המצוה החיובית לשרוף את החמץ (או לפוררו ולזרות לרוח, לפי רבנן). כלומר, יש מצוה אקטיבית להשמיד את החמץ. אם אין לו חמץ אין הוא מקיים מצוה זו. אמנם אם ביטל את חמצו אין הוא מקיים מצוה זו, וכן אין הוא מבטל את העשה הזו. הביטול מועיל לעשות את החמץ כאינו שלו, ולכן אין הוא עובר על בל יראה ואין הוא מבטל את המצות עשה, שהרי אין לו חמץ. ובאותה מדה אין הוא מקיים את מצות העשה של תשביתו.

הרמב"ם (בגירסת הכסף משנה) שכתב שצריכים ממש לבער את החמץ מדבר על קיום מצות העשה של תשביתו, ואם לא עשה כן, וביטל את חמצו, אין הוא מקיים את המצות עשה, אמנם הוא גם לא מבטל את המצות עשה.

המקור	לכאורה ראיה ש:	איך?	דחיית הראיה
לא מצא עצים לבערו (כז,ב)	אין ביטול	למה לא יבטל לפי ר"י	מדובר לאחר זמן איסורו – פר"ח
וכי משכחת ליה לבטליה (ו,ב)	יש ביטול	מדובר בחמץ ידוע	מכיון שביטול בחמץ ידוע בכל מקרה מתקן רק את הלאו, יכול להמתין עד שימצא אותו *
תלמיד היושב לפני רבו (ז,א)	יש ביטול	כתוב מבטלו בלבו	
צבור אחד של חמץ ועכבר (י,א)	יש ביטול	אין צריך בדיקה, משמע שביטול סגי	שם חמץ שאינו ידוע הוא *
ככר בשמי קורה (י,ב)	יש ביטול	כל החשש רק שמא יאכלנו	הריבוי שחייבים בבורות הוא רק בבל יראה, אבל לא בתשביתו *
ההולך לשחוט את פסחו... להציל מן הגוים (מט,א)	יש ביטול	להציל מן הגוים מבטלו אף שיכול לחזור	שם משום ספק נפשות דחו עשה דאורייתא *
ירושלמי (ג,ח) – מה בין בשר קדשים וחמץ	יש ביטול	כתוב לזה אין ביטול ולזה יש ביטול, ומדובר בחמץ ידוע	
ירושלמי (א,א) – מפרש בים ואין דעתו לחזור	אין ביטול	בודאי חמץ צריך לבער, משמע שאין ביטול מועיל	היינו מדרבנן, אבל בספק חמץ אוקמוה על דין תורה, וביטול מהני

* - מקור חיים על פי המהלך של הפני יהושע

קהילות יעקב ב
הקהילות יעקב הביא שני מהלכים לתירוץ הענין.

מהלך א

בגירסה ישנה של הרמב"ם שמופיע בכסף משנה משמע שביטול אינו מועיל לחמץ ידוע. הכסף משנה הקשה רבות על גירסה זו מכמה גמרות.

ו,ב – וכי משכחת ליה לבטלה

ז,א – תלמיד היושב לפני רבו... מבטל בלבו

מט – הולך לשחוט את פסחו... מבטלו בלבו

מכל הגמרות הללו משמע שביטול מועיל אף לחמץ הידוע. לכן כתב הכסף משנה שלשון זו היא טעות סופר והגירסה הנכונה מופיעה בדפוסים שלנו.

ויש להעיר שגם מהרמב"ם בהלכות ברכות משמע שביטול עוזר לחמץ ידוע, שכתב שם שמהרגע שחשב בלבו לבטל נעשית מצות הביעור.

הפרי חדש הביא את הכל בו שכתב בשם הגאון שביטול אינו מועיל לחמץ הידוע, והקשה עליו מהסוגיות הנ"ל, וכן מהסוגיא

י,ב - ככר בשמי קורה

ירושלמי – נזכר שיש בידו בשר קודש, חוזר בכזית וחמץ בכביצה... לזה יש ביטול.

ליישוב דעת הגאון נראה להסביר דבריו על פי הר"ן, שביטול הוא מדין הפקר, ואע"פ שלשון ליבטיל בדרך כלל לא נחשבת ללשון של הפקר, שאין הוא מפורש, וגם הפקר בלב אינו הפקר, וגם לר' יוסי אין הפקר יוצא מרשותו אלא אם כן הוא נכנס לרשות של אחר שזוכה בו – כאן הדין שונה שאין הוא ברשותו של האדם, והתורה עשתה כאילו הוא ברשותו, לכן בגילוי דעת בעלמא סגי. (ואע"פ שביטול לא מהני אלא לפני זמן איסורו, ואז אין הוא בגדר 'אינו ברשותו', כיון שהוא עומד להתהוות 'אינו ברשותו', הוי הפקר גם בלשון גרוע ובלב בלבד.) מכל מקום, העיקרון של הר"ן הוא שביטול מועיל בגלל העובדה שבין כה החמץ אינו ברשותו.

אמנם יש לדון בענין זה, שהרי לגבי איסורי הנאה יש מחלוקת ראשונים אם הם נחשבים 'שלו' או לא? הרשב"א בתשובה סובר שאין איסורי הנאה שלו, אולם הריטב"א בסוכה סובר שאיסורי הנאה נחשבים 'לכם' לגבי אתרוג. אכן, לפי הסוברים שאיסורי הנאה אינם שלו, המהלך של הר"ן מובן. אולם לפי הסוברים שאיסורי הנאה הם אכן 'שלו', הדברים קשים, שהרי לולי גזירת הכתוב שעשאן כאילו החמץ שלו, הגמ' אומרת שלא היה עובר עליו, ולכאורה למה לא, הרי איסורי הנאה הם 'שלו'?

מדברי המקור חיים נראה שיש תירוץ לזה, שהוא כתב שעיקר הטעם שהחמץ נחשב 'אינו ברשותו' אינו כי החמץ אסור בהנאה, אלא משום שהוא עומד להתבער מן העולם, ומשום הכי מעיקר הדין הוי אינו 'שלו'. לפי זה קשה לומר שמדאורייתא אין צורך לבער חמץ ידוע ודי בביטול בעלמא, שהרי לפי המהלך שאמרנו בשם הר"ן הטעם שביטול מועיל הוא רק כי הוא אינו ברשותו, והוא נחשב אינו ברשותו מכח זה שהוא עומד להתבער מן העולם (לפי אלו שסוברים שאיסורי הנאה הם שלו) – ואם נאמר שביטול בעלמא סגי ואין צריך לבער, אין הוא עומד להתבער מן העולם, וביטול לא צריך להועיל במקרה זה! (אמנם נוכל להסביר שהביטול המדובר היינו הפקר ממש, כלומר בלשון הפקר, ובפה וכו', אבל ביטול בעלמא לא צריך להועיל.)

ובהכרח אם מפרשים שמדובר בביטול ממש (ולא בהפקר) נצטרך לומר שחייבים גם בביעור, והסיבה שהביטול מועיל הוא כי הוא עומד להתבער מן העולם. אמנם הביטול מועיל רק כדי להרוויח זמן, שאין צריך להזדרז בביעורו, שכיון שהוא עומד להתבער כבר אינו עובר בבל יראה ובל ימצא. אבל אי אפשר לומר שעל ידי ביטול בלבד ייפטר לגמרי מביעור, שכאמור כל הכח של הביעור אינו אלא משום שהוא עומד עליו לבערו.

לפי ההסבר הזה ניתן להעמיד את דברי הגאון המובא בכלבו. ודאי עיקר מצות תשביתו הוא בביעור, ואי אפשר להסביר שהוא ביטול (אלא אם כן נסביר שביטול היינו הפקר גמור, שזה מועיל מדאורייתא לכולי עלמא), שכל שאינו עומד עליו לבערו אין ביטולו ביטול. אמנם אחרי שהתורה אמרה שצריכים לבערו, ממילא שוב ביטולו ביטול, שהרי הוא אכן עומד עליו לבערו. ולכן בכל המקומות שמוזכר שמבטל בלבו, מדובר שהוא אכן עתיד לבערו ולכן הביטול מועיל גם בשלב מוקדם יותר שלא יעבור עליו בבל יראה ובל ימצא. וכן ההסבר בגירסה של הכסף משנה ברמב"ם שמשמע שלחמץ ידוע אין ביטול מועיל, היינו במקרה שאין עתיד לבערו. וכן הוא ההסבר ברמב"ם בהלכות ברכות שכתב שתיכף שחשב בלבו לבטלו קיים את המצוה, דהיינו במקרה הרגיל שעומד לבער את החמץ הידוע, ובמקרה זה אמנם הביטול מועיל בשלב מוקדם יותר.

אולם המהלך הזה אינו יכול לתרץ את דברי הגמ' (י"ב) ככר בשמי קורה וכו', שהרי מהגמ' נראה ברור שלולי החשש שמא יבוא לאוכלו חז"ל לא היו מטריחים אותו לבדוק ולבערו ודי בביטול בלבד (וכן פסק הרמב"ם שם), ומכאן נראה שביטול מועיל לחמץ ידוע, ואי אפשר לתרץ כמו שתירצנו לעיל, שהרי במקרה זה אין הוא עומד להתבער מן העולם, והוא יעמוד שם עד אחר הפסח. (ונראה שצריכים לדחוק כמו הכסף משנה. אולם הסבר הכסף משנה אינו

מתרץ את הקושיא מגלוסקא יפה "וכי משכחת ליה לבטליה", ובזה נצטרך לומר כמו שאמרנו לעיל, וצ"ע.)

מהלך ב

לכן כתב הקהילות יעקב פירוש אחר בצורה פשוטה יותר. אלו שסוברים שביטול לא מועיל לחמץ ידוע סוברים שביטול אינו מועיל במקרה שדעתו היא לקיים את החמץ ברשותו אף על פי שהיה בידו לבערו מן העולם, שאין זה ביטול בלב שלם. אולם במקרה שדעתו לבערו אלא שאינו מבערו כי אינו יודע היכן הוא אז מועיל הביטול מעכשיו שלא יעבור עליו בבל יראה ובל ימצא. ולפי זה הכל מתורץ. ברור הוא שחמץ ידוע ויכול לבערו והוא אינו מבערו הוי ריעותא בביטול, ואין זה ביטול. אולם במקרה שאינו מבטל בגלל סיבה צדדית, כגון יושב לפני רבו וכדומה, שאמנם דעתו הוא לבערו אלא בגלל סיבה אחרת אינו ממחר לבערו, אז הביטול אכן מועיל מיד. וכן הוא ההסבר בככר בשמי קורה, שאמנם לכשיבוא חמץ זה לידו אין בדעתו לקיימו אלא לבערו מן העולם, לכן מועיל הביטול. וכן בגלוסקא יפה שדעתו לבטלו אלא אין הוא ממחר לבטלו, גם בזה הביטול מועיל. רק במקרה שדעתו לקיימו גם בשעה שהיה בידו לבערו, אז אין הביטול מועיל, שבמקרה זה לא עשאו עפר.

לסיכום, בנושא ביטול חמץ ידוע מצאנו כמה גישות:
ביטול מועיל -

- גם לחמץ הידוע – רמב"ן, ר"ן, רמב"ם בגירסה שלפנינו,
- רק לחמץ שאינו ידוע (או אינו עומד לפנינו לבערו) – אורחות חיים, מכתם, כל בו, רמב"ם בגירסה ישנה
- גם לחמץ ידוע, אבל חכמים דרשו שיוציא את החמץ מן הבית – ב"ח
- לחמץ ידוע, רק לגבי הלאו של בל יראה ובל ימצא, אבל לא לקיים העשה של תשביתו, אמנם אם אין לו חמץ ברשותו קיים בזה מצות תשביתו – פני יהושע
- לחמץ ידוע גם לגבי הלאו וגם לגבי העשה (שלא נקרא שביטול את העשה), אבל כדי לקיים את העשה צריכים לבער החמץ באופן אקטיבי - מקור חיים
- גם לחמץ ידוע בתנאי שעומד לבערו בעתיד – קהילות יעקב א
- גם לחמץ ידוע רק במקרה שיודע על קיומו אבל אינו יודע היכן הוא – קהילות יעקב ב